

مدارس ابتدایی مشاوره و راهنمایی، آری یا نه؟

نقش آفرینان برنامه راهنمایی و مشاوره در مدارس ابتدایی

۱. طاهر اصلانی، کارشناس ارشد مشاوره

۲. رباب فرجی، کارشناس ارشد روان‌شناسی بالینی

۳. یعقوب پناهی، کارشناس ارشد روان‌شناسی تربیتی

چکیده

به نظر برخی از صاحب‌نظران، راهنمایی و مشاوره با آموزش و پرورش اهداف مشترکی دارند و به همین جهت نقش معلمان در برنامه راهنمایی و مشاوره و سهم مشاوران در تحقق اهداف آموزش و پرورش بسیار مهم و سازنده است. حضور معلمان و همکاری مستقیم و غیرمستقیم آن‌ها در این فرایند کارایی برنامه راهنمایی و مشاوره را چند برابر خواهد کرد. در کنار نقش معلمان در موفقیت برنامه راهنمایی و مشاوره، طرح رابطان هسته‌های مشاوره که برای مدارس ابتدایی فاقد مشاور پیش‌بینی شده است، می‌تواند جای خالی مشاوران را در مدرسه پر کند و به عنوان حلقه واسطه بین دانش‌آموزان، اولیا و هسته‌ها و مراکز مشاوره قرار گیرد. چون رابطان از بین کارکنان و معلمان انتخاب می‌شوند و معمولاً رشته تحصیلی آن‌ها مرتبط یا نیمه‌مرتبط با مشاوره است، با دریافت آموزش‌های لازم می‌توانند نقش چشمگیری در ارتقای سلامت روان و بهبود شرایط و فرایند یاددهی و یادگیری در مدارس داشته باشند.

در این مقاله برنامه راهنمایی و مشاوره، نقش معلمان در برنامه راهنمایی و مشاوره، معرفی طرح رابطان هسته‌ها، اهداف، وظایف و نقش آن‌ها در مدرسه مورد بحث قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: راهنمایی و مشاوره، رابطان هسته‌ها، سند تحول بنیادین، سلامت روان دانش‌آموزان

اهمیت راهنمایی و مشاوره در مدارس

نقش راهنمایی در آموزش و پرورش افراد به حدی است که عده‌ای از صاحب‌نظران آن را به نوعی با تعلیم و تربیت یکی دانسته‌اند. بعضی هم راهنمایی را تسهیل کننده جریان تعلیم و تربیت می‌دانند. در سند ملی تحول بنیادین آموزش و پرورش نیز (راهکار ۷-۳) به زیبایی به این امر توجه شده است: «ارائه خدمات مشاوره‌ای- تربیتی در کلیه سطوح تحصیلی برای افزایش سلامت جسمی و روحی دانش‌آموزان». راهنمایی عبارت است از فعالیت منظم و سازمان‌یافته برای کمک به دانش‌آموزان تا با آگاهی از محیط پیرامون و شناخت خصوصیات روانی و رفتاری خود حداکثر رشد را در توانایی‌ها و استعدادهای خود داشته باشند و در نهایت به خودرهبی برسند. مفاهیمی که در راهنمایی به کار برده شده، بسیار متنوع است بخش عظیمی از فرایند تعلیم و تربیت را شامل می‌شود، راهنمایی فعالیتی همگانی و مشارکتی است و بدون همکاری و حضور تمامی عوامل داخل و خارج از مدرسه موفقیت آن چندان زیاد نخواهد بود.

مشاوره نیز بهره‌گیری از یک رابطه اصولی و ماهرانه برای تسهیل خودشناسی، قابلیت پذیرش و رشد عاطفی و رشد مطلوب توانایی‌های فردی و حل مشکلات مراجعان است و هدف همه جانبه آن فراهم کردن فرصتی برای حرکت به سوی یک زندگی رضایت‌بخش و هدفمند است (انجمن مشاوران انگلیس، به نقل از اصغرپور، ۱۳۸۳). مشاوره ارتباطی یا ورانه و تخصصی است که بین مشاور و مراجع (در اینجا دانش‌آموز) ایجاد می‌شود، اما به عقیده بسیاری از متخصصان عوامل خارج از جلسه مشاوره، نقش قابل‌ملاحظه‌ای در تحقق اهداف جلسه دارند (سینک، ترجمه نظری، ۱۳۸۴). بنابراین حتی در موفقیت کار تخصصی مشاوره‌ای نیز، سایر عوامل درون مدرسه

و خارج از مدرسه باید در نظر گرفته شود. مخصوصاً نقش خانواده و مدرسه در جلوگیری و پیشگیری از مشکلات رفتاری و تحصیلی بسیار مهم است. به میزانی که مشارکت در برنامه‌های راهنمایی و مشاوره توسعه و گسترش می‌یابد، می‌توان امیدوار بود این برنامه بتواند قسمت بیشتری از رسالت‌هایش را به انجام رساند و از این جهت همکاری و حضور بیشتر معلمان در برنامه راهنمایی و مشاوره روز به روز بیشتر ضرورت می‌یابد.

نقش معلم در برنامه راهنمایی و مشاوره

مسئولیت معلم در برنامه راهنمایی به عنوان تسهیل کننده، به قدری اهمیت دارد که می‌توان موفقیت یا شکست برنامه راهنمایی را تا حد زیادی به فعالیت و همکاری او مربوط دانست. معلم با دانش‌آموزان بیشترین و نزدیک‌ترین تماس را دارد و این خود، علاوه بر تدریس، موقعیت مناسبی را برای انجام برخی از خدمات راهنمایی و حتی مشاوره‌ای توسط وی فراهم می‌آورد. معلم ضمن تدریس عملاً دانش‌آموز را در جهت نیل به اهداف آموزش و پرورش راهنمایی می‌کند، و در نتیجه تعلیم و راهنمایی به طور تفکیک‌ناپذیری درهم می‌آمیزند و با یکدیگر ارتباط پیدا می‌کنند (شفیع‌آبادی، ۱۳۸۷).

بیان اینکه معلم مشاور نیست، به این مفهوم نیست که او نقشی در راهنمایی و مشاوره ندارد. معلمان در همه سطوح تحصیلی نقشی مهم در راهنمایی و مشاوره دارند و می‌توانند اهداف و مقاصد راهنمایی را با تدریس و تعلیم خود هماهنگ سازند. هماهنگی و انطباق تدریس معلم با امر مشاوره و راهنمایی در موارد ذیل صورت می‌گیرد (اردبیلی، ۱۳۸۹):

۱. معلم مسئول فراهم ساختن محیطی است که برای فراگیری و تحصیل مطبوع و خوشایند باشد؛ لذا معلم باید از

راهنمایی عبارت است از فعالیت منظم و سازمان‌یافته برای کمک به دانش‌آموزان تا با آگاهی از محیط پیرامون و شناخت خصوصیات روانی و رفتاری خود حداکثر رشد را در توانایی‌ها و استعدادهای خود داشته باشند و در نهایت به خود رهبری برسند

عوامل موثر یادگیری و فراگیری آگاه باشد.

۲. معلم ممکن است وظایف مهمی در راهنمایی شغلی و حرفه‌ای عهده‌دار شود. این وظایف شامل شناخت و توجه به خصایص و جنبه‌های شغلی دروسی است که تدریس می‌کند. معلم همچنین منبع ارزشمندی برای ارائه اطلاعات شغلی و رشته‌های تحصیلی است که به انتخاب شغل در آینده منجر می‌شوند؛ لذا همکاری و هماهنگی او با مشاور در آن راه بسیار سودمند است.

۳. معلم از راه‌های دیگری برای ارائه و تدارک اطلاعات شغلی منشاء کمک و همکاری با مشاور است. مشاوران به معلمانی نیاز دارند که دانش‌آموزانی را که به یاری مشاور متخصص محتاج‌اند، بشناسند و آنان را نزد مشاوران ارجاع دهند. ۴. معلم منبع اطلاعات و الگوی عادات و مهارت‌های اجتماعی است که در رفتار و اعمال و عادات و مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان به خوبی اثر می‌گذارد.

۵. معلم می‌تواند در کلاس فضایی ایجاد کند که بر سازگاری شخصی، اجتماعی و پیشرفت دانش‌آموز منجر شود.

نقش رابطان هسته‌ها در برنامه راهنمایی و مشاوره دوره ابتدایی

دوره ابتدایی زیربنای سایر دوره‌های تحصیلی و حتی زندگی فرد محسوب می‌شود؛ از این رو ضرورت دارد بیش از این به برنامه راهنمایی و مشاوره در این مقطع اهمیت داده شود و قبل از دوره‌های دیگر، تأمین مشاوران متخصص برای مدارس ابتدایی مورد توجه قرار گیرد. طرح رابطان نیز در این زمینه می‌تواند برخی از خلأها را پر کند.

هر برنامه‌ای که زمینه همکاری بیشتر افراد مختلف را به اشکال مختلف در برنامه راهنمایی و مشاوره فراهم سازد، در امر فرهنگ‌سازی راهنمایی و مشاوره و رسوخ راهنمایی و مشاوره در لایه‌های مختلف آموزش و پرورش مفید است و باید از آن استقبال کرد. از این رو، رابطان هسته‌ها که معلمان یا سایر کارکنان مدرسه‌اند و برخی از وظایف مشاور را در مدرسه بر عهده می‌گیرند، با همکاری سایر معلمان، خانواده و مسئولان مدرسه می‌توانند دانش‌آموزان را در جهت رفع مشکلات تحصیلی و خانوادگی و روانی و تأمین ثبات عاطفی یاری دهند و تا حدودی خلأ وجود مشاور در مدرسه را پر کنند و نهایتاً در نیل به اهداف آموزش و پرورش و هموار کردن مسیر رشد دانش‌آموزان نقش مؤثری داشته باشند.

راهنمایی و مشاوره و نقش معلمان و مشاوران از چشم‌انداز سند تحول بنیادین

راهکار ۷-۳: ارائه خدمات مشاوره‌ای - تربیتی در کلیه سطوح تحصیلی برای افزایش سلامت جسمی و روحی دانش‌آموزان. راهکار ۳-۱۶: توجه کافی به شرایط روحی دانش‌آموزان در سنین بلوغ و ارائه مشاوره و آموزش‌های دینی و اخلاقی متناسب با آن‌ها.

راهکار ۴-۲۱: استقرار نظام راهنمایی و مشاوره تربیتی مبتنی بر مبانی اسلامی و افزایش نقش معلمان در این زمینه و به کارگیری مشاوران متخصص برای ایفای نقش وظایف تخصصی در تمام پایه‌های تحصیلی.

با توجه به اینکه تسهیل و تسریع ارائه خدمات مشاوره‌ای مطلوب در عصر ارتباطات نیازمند برنامه‌ریزی سیستمی و همکاری سایر عوامل مدرسه است، این طرح به منظور توسعه خدمات مشاورتی، و به استناد راهکارهای شماره ۷-۳ و ۷-۵ و ۴-۲۱ اسناد تحولی آموزش و پرورش تدوین شده است.

نحوه انتخاب رابطان هسته‌ها

مناطق، نواحی و شهرستان‌ها از بین آموزگاران، مدیران و معاونان مدارس ابتدایی، فرد واجد شرایطی را به عنوان رابط انتخاب، و به صورت ویژه نسبت به توجیه و راهنمایی در خصوص نحوه سیستم ارجاع و مداخلات روان شناختی اقدام خواهند نمود. مناطق، نواحی و شهرستان‌ها می‌بایست تا پایان ماه هر سال افراد واجد شرایط و داوطلب و علاقه‌مند را شناسایی کنند و در طول سال تحصیلی به آموزش آنان بپردازند. معاون پرورشی و فرهنگی و یا مربی پرورشی مدارس ابتدایی در اولویت‌اند.

اهداف و ضرورت برنامه رابطان هسته‌ها

۱. تعمیق فعالیت‌های راهنمایی و مشاوره‌ای در مدارس ابتدایی
۲. تسهیل خدمات راهنمایی و مشاوره‌ای در مدارس ابتدایی سراسر کشور
۳. استفاده از ظرفیت و توان سایر همکاران مقطع ابتدایی در ارائه خدمات راهنمایی و مشاوره‌ای
۴. آشناسازی همکاران با برنامه راهنمایی و مشاوره و نقش آن در مدارس
۵. شناسایی دانش‌آموزان نیازمند به دریافت خدمات راهنمایی و مشاوره‌ای

شیوه همکاری رابطان با هسته‌ها و مراکز مشاوره

- شرکت در جلسات آموزشی و توجیهی
- شناسایی دانش‌آموزان نیازمند به خدمات راهنمایی و مشاوره و ارجاع آنان به هسته مشاوره با هماهنگی مدیر واحد آموزشی
- پیگیری نتایج ارجاع دانش‌آموزان به هسته مشاوره
- دعوت از اعضای تخصصی جهت حضور در جمع معلمان، والدین و سایر کارکنان و دانش‌آموزان جهت راهنمایی‌های تخصصی

برخی از آسیب‌های احتمالی طرح رابطان

- هر برنامه‌ای اگر به درستی طراحی و اجرا نشود، آسیب‌زا است. طرح رابطان هسته‌ها نیز اگر دارای پشتیبانی کافی علمی، تجهیزاتی و نیروی انسانی نشود، می‌تواند آسیب‌هایی در پی داشته باشد. به چند مورد از این عوامل اشاره می‌شود:
- آشنا نبودن رابطان با وظایف و مسئولیت‌هایشان
- عدم آگاهی کافی رابطان از مفاهیم پایه و مورد نیاز در زمینه راهنمایی و مشاوره و ویژگی‌های روان شناختی دانش‌آموزان
- نبود همکاری و ارتباط میان رابطان با سایر همکاران در مدرسه
- ورود رابطان به مشاوره‌های تخصصی بدون آموزش لازم
- نبود ارتباط با هسته‌ها و مراکز مشاوره

- عدم حمایت علمی و آموزشی از رابطان هسته
- عدم ارزیابی از برنامه برای رفع ضعف‌های احتمالی
- عدم وجود منابع علمی کافی در اختیار رابطان
توجه به این نکات و تمهید مقدمات لازم می‌تواند ضعف‌های این برنامه را رفع کند و آن را روزبه‌روز قوی‌تر و پویاتر سازد و مانع از آن شود که این برنامه به سرنوشت برخی از برنامه‌های ناتمام گرفتار شود.

بخشی از فعالیت‌های اجرایی رابطان و معلمان ابتدایی

برای تأمین بهداشت روانی دانش‌آموزان

۱. شناخت محدودیت‌های روانی - فیزیکی دانش‌آموزان
۲. ایجاد ارتباط صحیح و اصولی بین دانش‌آموزان و اولیای مدرسه
۳. فراهم آوردن فرصت مناسب برای دانش‌آموزان به‌منظور خودشناسی و یادگیری روش‌های حل مسئله و تصمیم‌گیری
۴. مصاحبه‌های فردی برای شناخت مشکلات دانش‌آموزان و راهنمایی آن‌ها
۵. برگزاری جلسات راهنمایی فردی و گروهی با دانش‌آموزانی که مشکلات تحصیلی و خانوادگی و شخصی دارند
۶. تشویق دانش‌آموزان و فراهم ساختن زمینه فعالیت‌ها و همکاری‌های اجتماعی
۷. ایجاد هماهنگی بین فعالیت‌های خانه و مدرسه به‌منظور بهبود وضعیت تحصیلی و رفتارهای دانش‌آموزان
۸. برگزاری جلسات مستمر بحث و گفت‌وگو با دانش‌آموزان و تلاش در جهت حل مسائل و مشکلات آنان
۹. تشکیل جلساتی با خانواده و یاری دادن والدین برای رفع مشکلات دانش‌آموزان به شیوه‌ای درست
۱۰. ارزیابی نیازها و بررسی مشکلات دانش‌آموزان در زمینه مسائل شخصی - خانوادگی - اجتماعی - تحصیلی - اخلاقی و انضباطی

۱۱. تنظیم و اجرای برنامه‌های آموزشی در زمینه‌های پیشگیری از مشکلات روانی - رفتاری
۱۲. همکاری، بحث و تبادل و مشورت با معلمان در حل و فصل مشکلات

دانش‌آموزان و شرکت فعال در شوراهای مدرسه
۱۳. تلاش برای انطباق دانش‌آموزان با محیط مدرسه، معلم و درس و ایجاد انگیزه و پشتکار برای درس خواندن
۱۴. ارتباط با هسته‌ها و مراکز مشاوره و دعوت از کارشناسان برای برگزاری جلسات و کلاس‌ها و کارگاه‌های مورد نیاز معلمان، والدین و دانش‌آموزان
۱۵. معرفی دانش‌آموزان و خانواده‌ها (در صورت نیاز) به هسته‌ها و مراکز مشاوره آموزش و پرورش

نکته آخر

با توجه به اهمیت مشارکت تمامی عوامل درون و خارج از مدرسه در موفقیت برنامه راهنمایی و مشاوره ضروری است زمینه این مشارکت مخصوصاً در داخل مدرسه به شیوه‌های گوناگون فراهم گردد و مشاور به‌عنوان یک تافته جدا بافته، مسئول منحصر به فرد سلامت روان و مشکلات دانش‌آموزان تلقی نشود و نه تنها از طریق طرح رابطان در دوره ابتدایی، بلکه در تمامی دوره‌های تحصیلی و از طرق مختلف، معلمان نسبت به ایفای نقش راهنمایی خود بیشتر ترغیب شوند.

منابع

۱. اردبیلی، یوسف؛ اصول و فنون راهنمایی و مشاوره در آموزش و پرورش، انتشارات بعثت، تهران، (۱۳۸۹).
۲. اصغرپور، حمید؛ مشاوره با دانش‌آموزان در مدارس، ضریح آفتاب، مشهد، (۱۳۸۳).
۳. سینک، کرسٹوفر؛ مشاوره مدرسه در عصر حاضر، ترجمه محمدعلی نظری و علی‌اکبر سلیمانیان، ۱۳۸۸، نشر علم، تهران.
۴. شفیع‌آبادی، عبدالله؛ مقدمات راهنمایی و مشاوره، دانشگاه پیام نور، تهران، (۱۳۷۸).

